RAPPORT 2019:7

Pjältån

Dammar vid Svängbågen, Vekmangeln och Sten övre

ARKEOLOGISK UTREDNING, etapp 1
Kvillinge och Simonstorps socknar
Norrköpings kommun, Östergötland

Anna Ulfhielm

Almunga AB

Pjältån

Dammar vid Svängbågen
Vekmangeln och Sten övre

ARKEOLOGISK UTREDNING, etapp 1

Kvillinge och Simonstorps socknar
Norrköpings kommun
Östergötland
2019

Almunga AB Rapport 2019:7
Anna Ulfhielm

© Almunga AB 2019
Rapport 2019:7
Foto: Anna Ulfhielm
Omslag: Sjön Näknen.
Allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Medgivande nr 873780 och nr 873809.
Samtliga kartor i rapporten är orienterade mot norr.

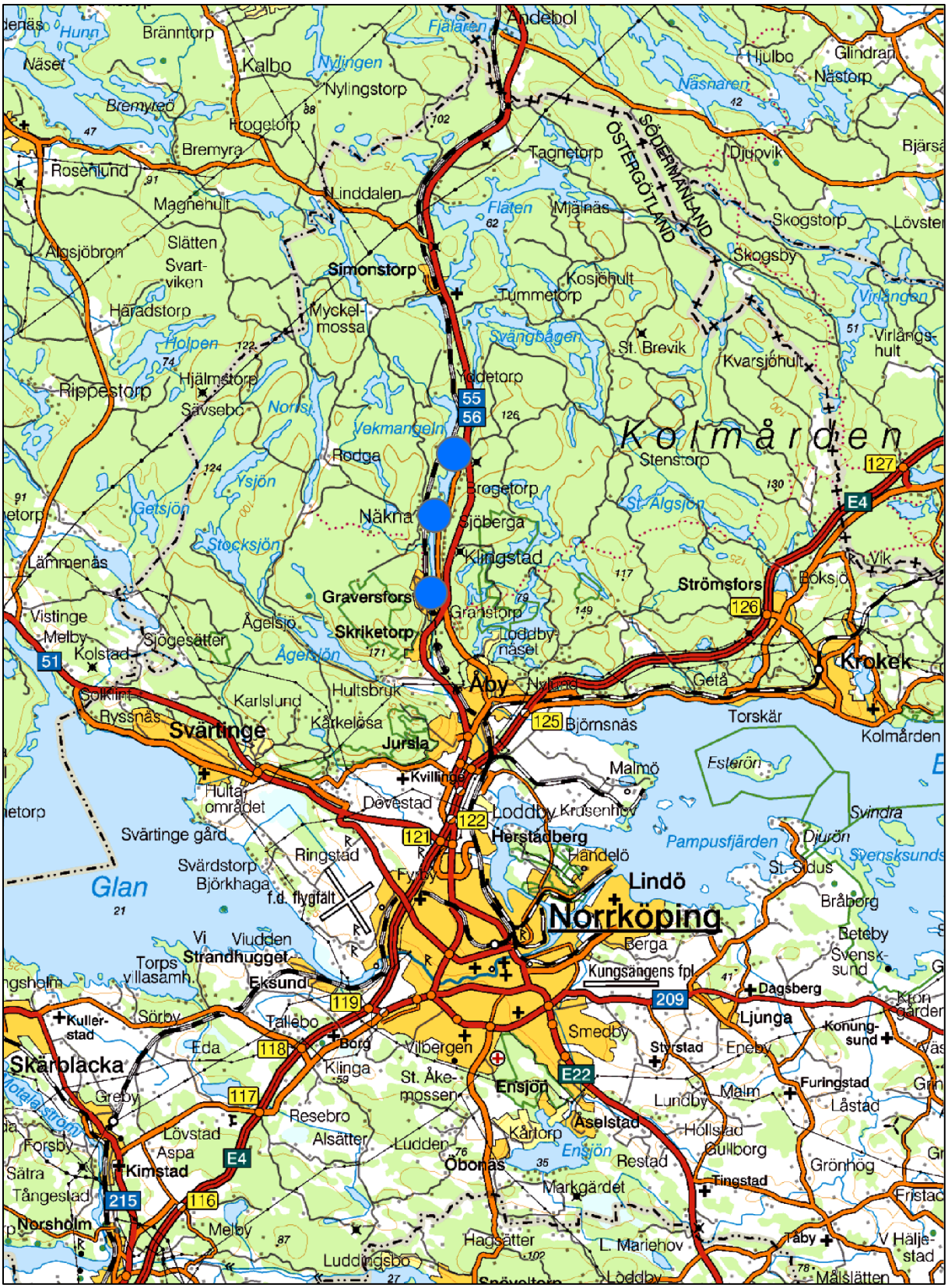
Andebol
Fjälaren
Bränntorp
Hunn
Näset
Kalbo
Nylingen
Nylingstorp
Bremyteö
Bremyra
Rosenlund
Magnehult
Ålgsjöbron
Slätten
Svart-
viken
Häradstorp
Holpen
Hjälmstorp
Rippestorp
Sävsebo
Norrsi
Vekmangeln
Rodga
Ysjön
Getsjön
Stocksjön
Lämmenäs
Vistinge
Melby
Kolstad
Sjögesätter
Ågelsjö
Ågelsjön
Solklint
Ryssnäs
Svärtinge
Karlslund
Hultsbruk
Kårkelösa
Jursla
Hulta
området
Svärtinge gård
Svärdstorp
Björkhaga
Glan
f.d. flygfält
Ringstad
Dövestad
Kvillinge
Vi
Viudden
Torps
villasamh.
Strandhugget
Eksund
Kuller-
stad
Sörby
Tallebo
Eda
Skärblacka
Greby
Forsby
Lövstad
Aspa
Kimstad
Sätra
Tångestad
Norsholm
Melby
Luddingsbo
Resebro
Alsätter
Ludden
Klinga
Borg
Vilbergen
St. Åke-
mossen
Ensjön
Kårtorp
Åselstad
Ensjön
Restad
Öbonäs
Markgärdet
Hagsätter
L. Mariehov
Löddby
Tingstad
Hollstad
Gullborg
Lundby
Malm
Furingstad
Låstad
Grönhög
Smedby
Styrstad
Eneby
Ljunga
Konung-
sund
Dagsberg
Kungsängens fpl
Berga
Norrköping
Lindö
Herstadberg
Löddby Krusenhov
Händelö
Pampusfjärden
Djurön
St. Sidus
Svensksunds
Bråborg
Beteby
Svensk-
sund
Malmö
Esterön
Svindra
Torskär
Kolmården
Björnsnäs
Åby
Nyland
Getå
Krokek
Boksjö
Strömsfors
Graversfors
Granstorp
Loddby-
näset
Skriketorp
Sjöberga
Klingstad
Näkna
Rodga
Stensjö
Kolmården
Yddetorp
Tummetorp
Kosjöhult
Myckel-
mossa
Svängbågen
St. Brevik
Kvarsjöhult
Virlångs-
hult
Virlången
Mjälnäs
Flaten
Tagnetorp
Djupvik
Skogsby
Skogstorp
Hjulbo
Glindran
Nästorp
Näsnaren
ÖSTERGÖTLAND
SÖDERMANLAND
St. Älgsjön
Böksjö
Vik
Stensjö
55
56
51
215
116
117
118
119
121
122
125
126
127
209
E4
E22

Innehåll

Sammanfattning 2
Uppdraget 5
Målsättning och genomförande 5
Topografi och kulturmiljö 5
Resultat 6
Område 1 – Svängbågen 7
Område 2 – Vekmangeln 12
Område 3 – Sten övre 17
Referenser 24
Administrativa uppgifter 25
Bilaga 1 26

Sammanfattning

Norrköpings kommun har för avsikt att utföra åtgärder i tre områdens vattenmiljöerna, område 1 – Svängbågen, område 2 – Vekmangeln och område 3 – Sten övre. Åtgärderna utgörs bland annat av utrivning av dammar, vattenomlöp, konstruktion av fångstdam, skapande av faunapassager med mera. Efter beslut av Länsstyrelsen i Östergötlands län har Almunga AB genomfört en arkeologisk utredning, etapp 1 då det är möjligt att det finns fornlämningar inom de aktuella områdena.

Sammanlagt omfattade de tre områdena cirka 13,5 hektar. De ligger utmed Pjältån i en dalgång med sjöar och åar i skogsbygden Kolmården. Ån är cirka fem kilometer lång och avvattnar bland annat sjöarna Svängbågen, Nedre Vekmangeln och Näknen.

Område 1 – Svängbågen är det nordligaste området. En såg låg intill fallet i slutet av 1600-talet men inga tydliga rester finns kvar. Åtminstone sedan mitten av 1800-talet har Dammstugan legat där det ligger idag. En sänkning av utskovet är att föredra ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Även väg/broförbindelsen över ån har ett värde för området. Drygt 300 meter nordöst om dammen finns rester efter en dammvall som funnits åtminstone sedan början av 1800-talet. Söder om i själva åfåran, finns kallmurade kanter, som vid högre vattenstånd inte syns. Dess ålder går inte att bestämma enbart okulärt. Detta område är känsligt ur ett kulturhistoriskt perspektiv.

Område 2 – Vekmangeln liggen mellan sjöarna Vekmangeln och Näknen. Även här låg en såg vid fallet i slutet på 1600-talet. Då fanns även en ålkista öster om sågen. Idag ser denna åfåra ut som en kanal med kallmurade kanter och strax innan utloppet till Näknen finns sågruinen efter Näkna såg. Norr om denna kanal finns rester av ett vattendrag där flottning förekommit på 1900-talet. Inga synliga rester finns kvar. efter den aktiviteten. Vattendraget är otydlig. Sydöst om sågruinen, nära landsvägen mellan Graversfors och Simonstorp finns den tredje åfåran mellan sjöarna. Den fanns år 1697 enligt karta från det året. Den är idag tilltäppt mot Vekmangeln men denna höst med högt vattenstånd finns vatten i ån. Sett ur ett kulturhistoriskt perspektiv är denna tredje åfåra att föredra för fri passage för fisken.

Område 3 – Sten övre är det sydligaste området. Här ligger Stens herrgård som är sammankopplad till Stens bruk sedermera Graversfors bruk. Bruket har legat cirka 1 kilometer söder om herrgården. Flera andra byggnader som går tillbaka till mitten av 1800-talet finns inom utredningsområdet. Vattenspegeln som funnits sedan åtminstone mitten av 1800-talet håller på att växa igen och har därmed förlorat sin betydelse för landskapet. En såg låg intill bron i södra delen av området på slutet av 1600-talet. Förslag på åtgärd bör inte störa områdets kulturhistoriska värde. Däremot borde en broförbindelse finnas kvar så att de båda sidorna har kvar sitt historiska samband samt att möjligheten till promenader kvarstår.

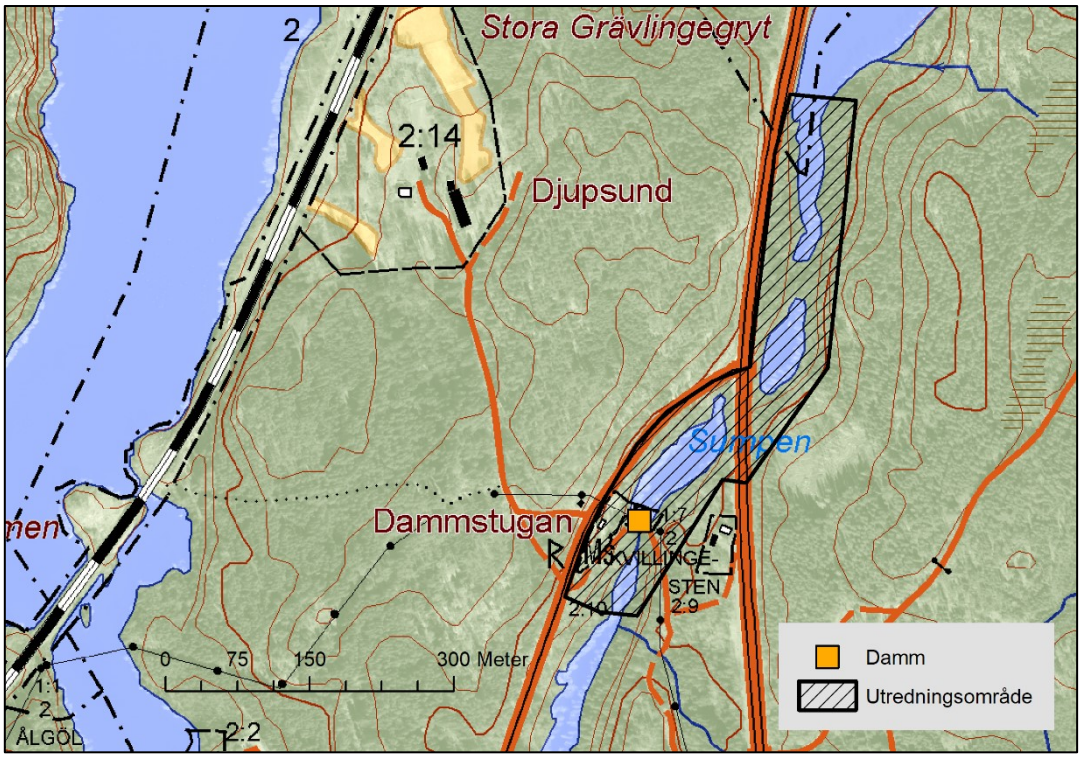

Utdrag ur den digitala fastighetskartan. Område 1 – Svängbågen.

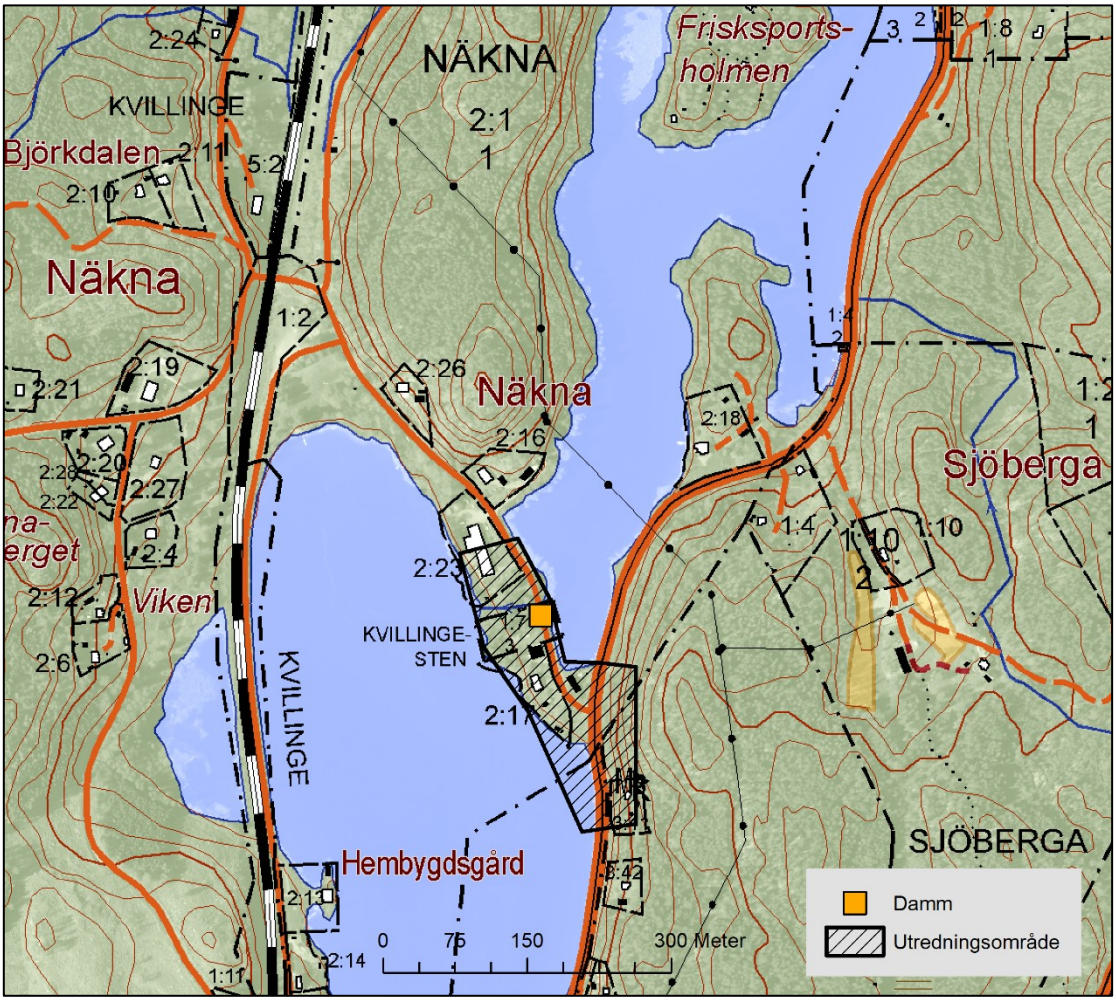

Utdrag ur den digitala fastighetskartan. Område 2 – Vekmangeln.

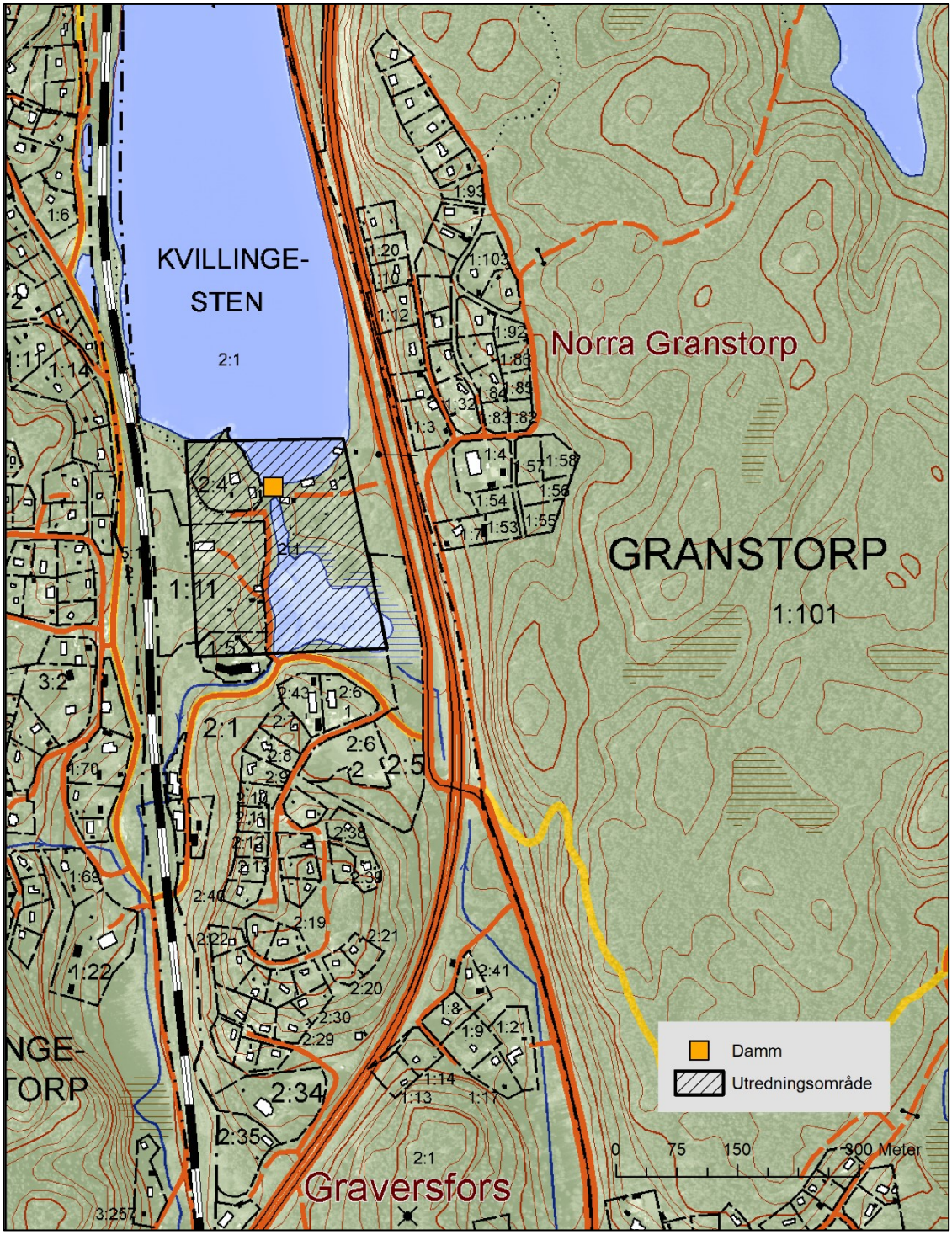

Utdrag ur den digitala fastighetskartan. Område 3 – Sten övre.

Uppdraget

På uppdrag av Länsstyrelsen i Östergötlands län har Almunga AB genomfört en arkeologisk utredning etapp 1 vid Svängbågen, Vekmangeln och Sten Övre invid Pjältån inom Kvillinge och Simonstorps socknar. Norrköpings kommun har för avsikt att utföra åtgärder i vattenmiljöerna i de tre aktuella områdena. Dessa utgörs av bland annat utrivning av dammar, vattenomlöp, konstruktion av fångstdam, skapande av faunapassager med mera. Norrköpings kommun svarar för kostnaderna.

Fältarbetet genomfördes den 27–28 november 2019. Projektansvarig var Anna Ulfhielm som även sammanställt rapporten.

Målsättning och genomförande

Inom området finns sannolikt fornlämningar som idag inte är kända. Målsättningen var att fastställa om så var fallet.

Förberedelsearbetet innebar kartstudier (Lantmäteriet), arkivstudier (ATA) och i viss mån även litteraturstudier. De historiska kartor som var aktuella rektifierades för att ha med i fält för att lättare se och förstå de lämningar som kunde påträffas där. Efter detta gjordes en fältinventering som innebar en grundlig okulär besiktning av de tre utredningsområdena. De lämningar som påträffades och som följer Riksantikvarieämbetes praxis för lämningar, registrerades i Fornreg. Därefter sammanställdes denna rapport.

Topografi och kulturmiljö

Utredningsområdena ligger i en dalgång med sjöar och åar i skogsbygden Kolmården. Pjältån är cirka fem kilometer lång och avvattnar bland annat sjöarna Svängbågen, Nedre Vekmangeln och Näknen. Landskapet är kuperat med uppstickande berg av granit. Där i mellan finns krosstensgrus. Höjden över havet varierar mellan 55 – 85 meter.

Närheten till Norrköping och Åby har gjort att bebyggelsen har ökat, speciellt vid den södra änden av sjön Näknen där Graversfors har ökat markant. Men även vid Norra Granstorp och Klingstad utmed Näknens östra strand har bebyggelsen ökat.

Det går att hitta uppgifter om området från slutet av 1400-talet. Det är Näkna gård som finns omtalat i en skrift. Först under 1700-talet ökar uppgifterna om bygden. Det är återigen Näkna som omnämns då en masugn anlades år 1736 i Övre Näkna, dagens Näkna. En stångjärnshammare anlades år 1741 i Hammarbacken vid sjön Näknens västra strand. I början av 1800-talet flyttades all verksamhet till Nedre Näkna under namnet Stens bruk. Delar av bruket låg även inom Skriketorps ägor. Senare fick orten namnet Graversfors efter brukets grundare Jacob Graver. Ingen förhistoria är känd i området.

Resultat

Tre områden ingår i denna utredning. Från norr till söder finns område 1 – Svängbågen, därefter följer område 2 – Vekmangeln och i söder, område 3 – Sten övre. Dessa tre områden presenteras var för sig. Alla tre områden har ett kulturhistoriskt värde.

OMRÅDE	KULTURHISTORISK VÄRDERING
Område 1 – Svängbågen	Området har ett kulturhistoriskt värde.
Område 2 – Vekmangeln	Området har ett kulturhistoriskt värde.
Område 3 – Sten övre	Området har ett kulturhistoriskt värde.

De ekonomiska kartorna från 1949 ligger som grund för vilka ägor de respektive områdena ligger inom. Jämförs äldre kartor från 1600- och 1700-talen är det många gränser som stämmer.

De historiska kartor som finns hos Lantmäteriet över områdena är få. De äldre från slutet av 1600-talet är svåra att rektifiera då det finns vinkelfel i dem. Sedan finns det nån enstaka från 1800-talets mitt samt tidigt 1900-tal. Det blir ett antagande på de 200 år som saknas kartbelägg för.

Område 1, 2 och 3.

- En karta över området visar de lämningar som är registrerade i Kulturmiljöregistret.
- Därefter är en tabell som visar vilken lämningstyp lämningen har och dess antikvariska bedömning.
- Sedan följer en kort beskrivning på de lämningar/områden som har ett kulturhistoriskt värde och som kommer att påverkas på ett eller annat sätt vid de olika vattenåtgärder som planeras.
- Sist kommer hela områdets historik där det som påträffats inom litteratur, arkiv och kartor beskrivs. Det är här det framgår vad som ligger till grund för bedömningen.

Område 1 – Svängbågen

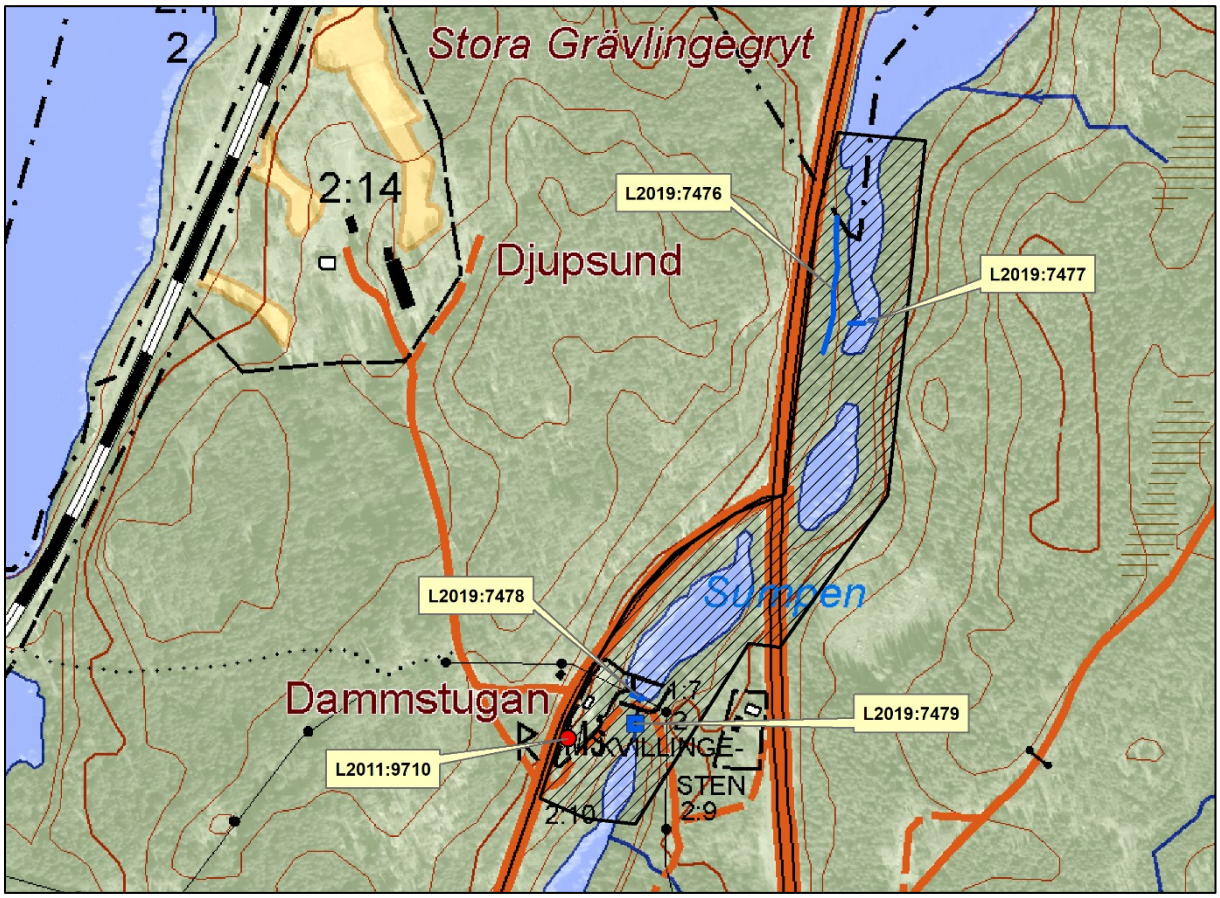

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2011:9710	Vägmärke	Fornlämning	Milstolpe
L2019:7476	Färdväg	Möjlig fornlämning	Väg
L2019:7477	Dammvall	Fornlämning	
L2019:7478	Dammvall	Möjlig fornlämning	
L2019:7479	Träindustri	IAB	Såg

I den norra delen av utredningsområdets finns dammvallen **L2019:7477**, som har den antikvariska bedömningen fornlämning, dvs lämningen är lagskyddad. Nedströms är åfåran rensad och fördjupad enligt Oh190611 Svängbågen samråd 1.2. bilaga 2. De två kallmurade sidorna syns bra på foto, figur 4, Bilaga 3. Vid besiktningstillfället i november var det betydligt högre vatten i ån vilket medförde att de inte syntes. Därför är de inte registrerade. Vilken ålder de har går inte att säga men då dammvallen fanns år 1834 är det möjligt att kallmurningarna är samtida med dammvallen. Den gamla vägen som går förbi har en bredd som visar att den bör vara en äldre väg som trafikerades av häst och vagn. Rensvallen saknar kulturhistoriskt värde (Oh190611 Svängbågen samråd 1.2. bilaga 04, figur 2).

Känsligt kulturhistoriskt område: L2019:7477 och de kallmurade sidorna i åfåran.

Det andra området är delen i söder, kring Dammstugan, där dammvallen **L2019:7478** finns. Här finns en kulturhistorisk miljö som sträcker sig bakåt i tiden till åtminstone slutet av 1600-talet. En såg (**L2019:7479**) har funnits nedströms dammvallen. Det exakta läget går inte att fastställa då den historiska kartan inte går att rektifiera bra. Det går inte heller att se tydliga konstruktioner, endast att det har ”bökats” inom en 20 meter lång stäcka nedströms dammvallen. Det går inte heller att säga hur gammal dammvallen är. Det bör ha funnit en i slutet på 1600-talet men inget kartmaterial finns som visar detta. Enligt häradekonomiska kartan fanns Dammstugan på 1860-talet, vilket tyder på att en damm fanns då. Det finns en liten möjlighet att delar av dammvallen **L2019:7478** kan vara minst 200 år. Dammspegeln uppströms dammen används som badsjö av de närboende.

Känsligt kulturhistoriskt område: L2019:7478.
Oh190611 Svängbågen samråd 1.2, Bilaga 14. Sänkning av utskovet är att föredra ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Väg/broförbindelsen över ån har ett värde för området.

Dammvallen L2019:7477.

Dammvallen L2019:7478.

Historik

Detta område ligger inom Djupsunds och Luvebo ägor inom Simonstorps socken. Inga äldsta skrifliga belägg finns med i Ortnamnsregistret. Namnet Luvebo kan dock tyda på en etablering under medeltiden. Gården ligger i skogsbygden och namnets efterled är -bo. Det har visat sig att flera gårdar/byar med efterledet -bo/- boda har etablerats under medeltiden i norra Upplands skogsbygder (Ulfhielm, Franzén 2014:16). Det är möjligt att något likande har skett här.

Äldsta kartan över området är en geometrisk avmätning över Djupsund från år 1697. Gården bestod av ¼ hemman. Kartan är svår att rektifiera men det finns några hållpunkter för att få till den på ett ungefär. En såg (**L2019:7479**) har legat invid Pjältån då en byggnad med ett kvarnhjul är utritad där. Sågen kan ha legat ungefär där dagens dammvall finns. Men på grund av svårigheten att få till kartan kan den ha legat någonstans inom cirka 20 meter söder om denna punkt. Det som talar för den registrerade platsen, är att det är där fallet finns. Texten om sågen säger: ”*En sågquarn --- funnits tillhörig --- till kominister i Yddatorp*”.

Djupsund år 1697. Nr 1: hemmanets Byggningstomt. Nr 7: En Sågquarn.

Nästa nedslag är år 1834, en rågångsåtgärd görs mellan komministerbostället Yddetorp och hemmanen Ålgöl och Djupsund. På denna karta är en damm utsatt nära gränsen mellan Djupsund och Yddetorp. Denna plats stämmer bra överens med dammvallen **2019:7477**, där rester fortfarande finns kvar. En väg (**L2019:7476**) går att följa väster om dammvallen i drygt 100 meter i nord-sydlig riktning. Den kan ha tillkommit när dammvallen byggdes och kan ha varit en sidoväg som utgick från vägen mellan Graversfors och Simonstorp. Eller också är det en äldre sträckning av vägen mellan Graversfors och Simonstorp.

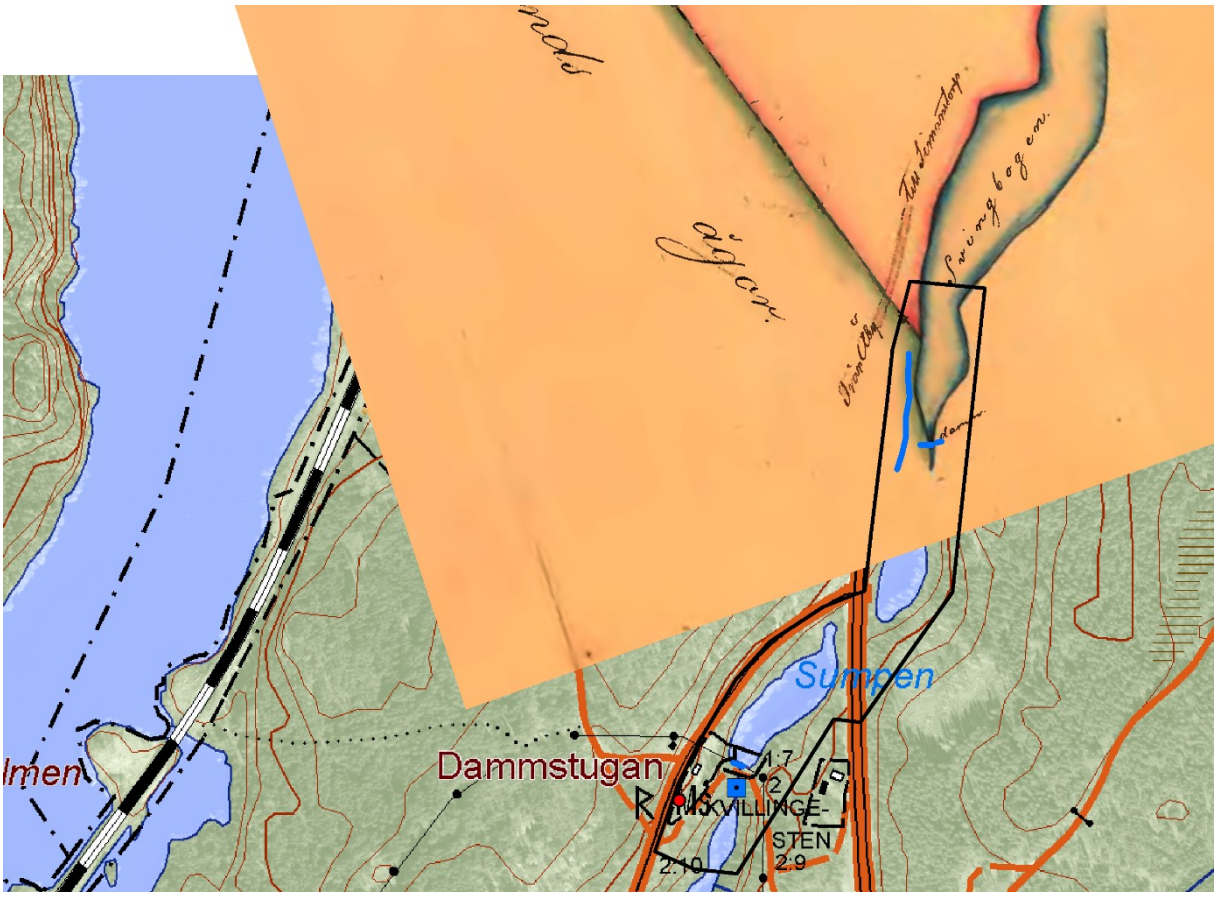

Gränsen mellan Djupsund och Yddetorp år 1834 med dammvallen L2019:7477 utmärkt.

Första gången Dammstugan, då en backstuga, är utsatt på en karta är på häradsekonomiska kartan från år 1868–77. Namnet tyder på att en damm har funnits och fortfarande fanns vid Pjältån. Det är inte helt tydligt enligt kartan men ån vidgar sig strax norr om där dagens dammvall (**L2019:7478**) finns.

Jordartkartan från SGU från år 1878 visar Dammstugans läge och sett ur det perspektivet så fanns dammvallen vid denna tid.

Slutligen finns den ekonomiska kartan från år 1949, också där är Dammstugan utsatt. Det är även tydligt att dammvallen finns. Området uppströms dammen kallas för Sumpen. En milstolpe (**L2011:9710**) finns intill vägen vid Dammstugan, vilket visar att detta är en äldre vägsträckning mellan Graversfors och Simonstorp.

Dammstugan. Bilden till höger visar även badplatsen och dammen.

Milstolpen L2011:9710 intill en äldre stäckning av vägen mellan Näkna och Simonstorp.
Bilden till höger: en långtradare skymtas i bakgrunden uppströms Pjältån på väg 55/56.

Den äldre vägen L2019:7476.

Pjältån uppströms dammvallen L2019:7478. Bilden till höger visar Pjältån nedströms dammvallen.

Område 2 – Vekmangeln

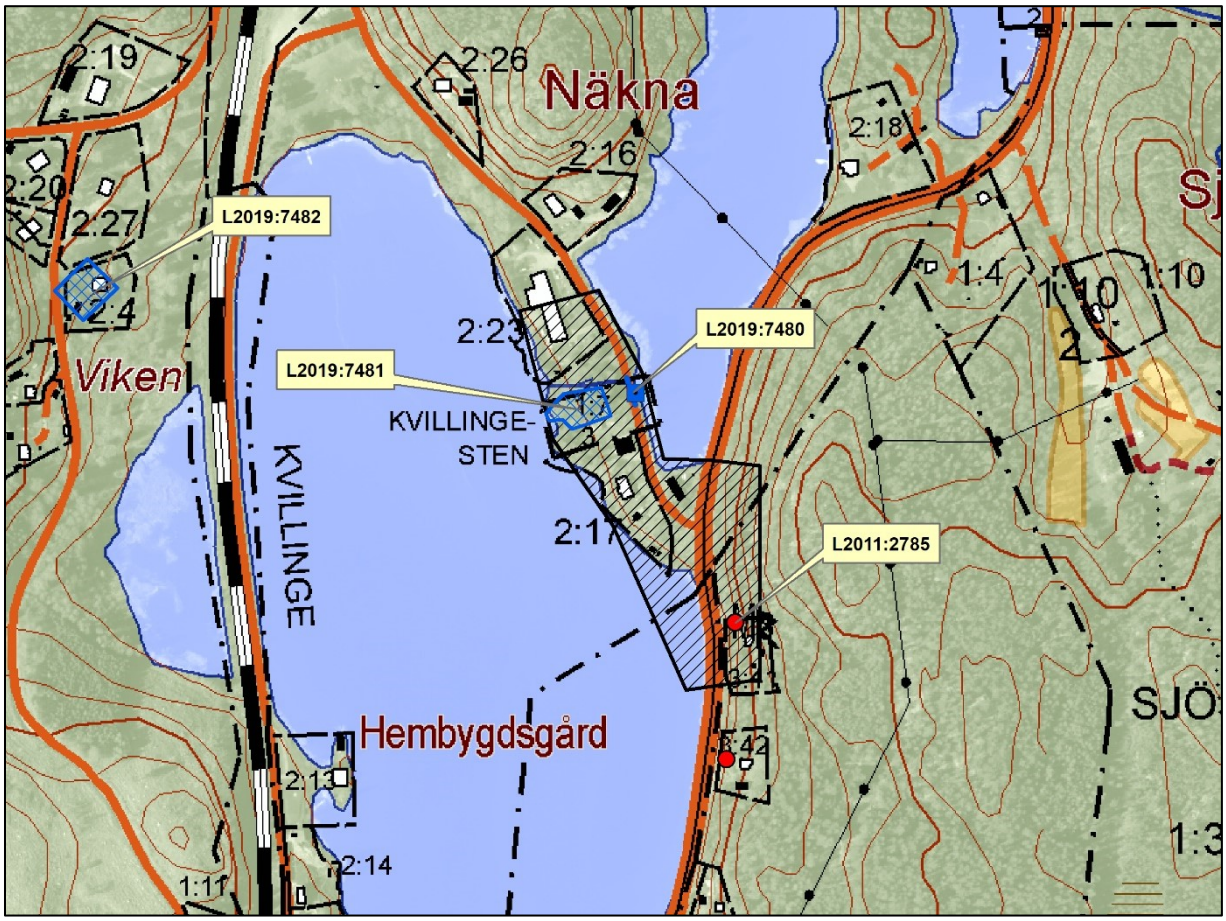

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2011:2785	Vägmärke	Fornlämning	Milstolpe
L2019:7480	Fångstanläggning	IAB	Ålkista, uppgift om
L2019:7481	Träindustri	Möjlig fornlämning	Såg
L2019:7482	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	Övre Näkna

Inom utredningsområdet finns tre bäckfåror.

Dämmet ligger vid den mellersta bäckfåran. Där ser bäcken närmast ut som en grävd kanal med kallmurade kanter. En såg (**2019:7481**) fanns här mellan sjöarna Vekmangeln och Näknen på slutet av 1600-talet. Den bör ha legat vid fallet med berg i dagen. Det finns även kartbelägg att en såg fanns här på 1860-talet. Näkna såg (**L209:7481**) flyttades till denna plats år 1903. Idag finns kallmurningar kvar intill båda sidor av åns utlopp i sjön Näknen. Det är mycket möjligt att en del av grunderna är äldre än 1850. En ålkista (**L2019:7480**) har funnits vid inloppet men troligen finns inga rester kvar.

Den stenskodda åfåran och resterna efter sågen har ett stort kulturhistoriskt värde.
Alternativen Oh190613 Vekmangeln samråd 1.2 sidan 25, plan 13-A eller plan 19-A är att fördra ur ett kulturhistoriskt perspektiv.

Den övre bäckfåran som knappt är synlig idag, har varit en flottningsränna och på en karta från år 1945 är läget utritat. Enligt kartan var den inte i bruk (Oh190613 Vekmangeln samråd 1.2, sidan 13). Det går inte att urskilja några rester efter rännan, möjligen på grund av den mestadels bestod av en träkonstruktion. Området är stört, det syns att något har funnits/gjorts i området men inte vad.

Den tredje bäckfåran går fortfarande att ana, den har legat parallellt med vägen mellan Sten och Djupsund i områdets sydvästra del. Den fanns vid slutet av 1600-talet. Det är först på senare tid som flödet mellan sjöarna stoppades. Här finns inga hinder kulturhistoriskt sett att göra fri passage mellan sjöarna Vekmangeln och Näknen.

Kanalens kallmurade kanter i förgrunden. Sågen L2019:7481 och sjön Näknen i bakgrunden.

Den övre bäckfåran (där flottningsrännan funnits).

Den tredje bäckfåran. Finns utsatt på 1697 års karta.

Historik
Detta område ligger inom Näkna och Klingstads ägor i Kvillinge socken. Äldsta skriftliga belägg för Näkna är ”*jens i nekne*” från 3 november år 1515. För Näknatorp finns ett äldre belägg och det är från år 1495 ”*necknatorp liggindis i quillinge sokn i brobo heredh*”.
Det finns inga kända gravar i närområdet. Däremot har en spjutspets av järn påträffats i en åker tillhörande Näkna år 1932. Den är daterad till vikingatid. Inga anordningar kunde iakttas som tydde på att svärdet legat i en grav (ATA dnr 0730/1943). Klingstad by (**L2011:2147**) har legat norr om Norrköping, cirka en mil från denna plats. Byn hade sin utmark (skog) här, därav har samhället som vuxit upp utmed Näknens östra stand fått namnet Klingstad.

Äldsta kartan som påträffats över detta område är en geometrisk avmätning över Näkna från år 1697 där själva gården, som bestod av ½ mantal frälse, är utsatt med en hussymbol (**L2019:7482**). Nordöst om ligger åkermarken, östra och norra gärdet. Gården och åkrarna ligger utanför utredningsområdet. Vid dagens damm, som ligger på en smal landremsa mellan sjöarna Vekmangeln och Näknasjön, låg en såg (**L2019:7481**), som enligt texten lydde till Västerby och kunde såga högst 30 -40 (ett svårläst ord) timmer per år. Mot Vekmangeln fanns en ålkista (**L2019:7480**). I sydöst, nära vägen mellan Djupsund och Sten är en åfåra utritad som delvis är synlig idag. Det finns ytterligare en karta på samma sida som visar hela Näknas ägor, både inägan och utmarken. Där går ägogränsen cirka mitt i sjöarna Vekmangeln och Näknasjön. Vid den smala landremsan mellan dem går gränsen genom vattendraget där sågen och ålkistan fanns. På den östra sidan står det att det är häradsmark ”*på denne sijdan mitt i Sjögarna till granen*”. Sågen som ska tillhöra Västerby kan ha sin förklaring av denna gräns. Västerby ligger på ön Händelö vid Norrköping. Konceptkartan som gjordes i fält är daterad till samma år, dvs. 1697. Det som skiljer kartorna åt är att på den kartan är ålkistan varken utsatt eller omnämd i texten.

Näkna år 1697. Nr 1: Ähr gårdhens Bygningstomt. Nr 19: En åhlkista. Nr 20: en Sågquarn.

Det är ett långt hopp till nästa karta, kartan över Östra Stambanan genom Östergötlands län från år 1863. På sida sex visas hur järnvägen ska dras över Näknas ägor. Det finns ett gåvobrev från Carl Ekman som då ägde bland annat Näkna, ½ mantal kronoskattehemman. Där står det att han upplåter utan ersättning marken där järnvägen ska dras till Kongliga Styrelsen för Statens jernvägstrafik.

Nästa karta är häradsekonomen från år 1868-77. Sågen finns kvar, en sågsymbol är utritad. Sydväst om finns nu en backstuga. Den lilla åfåran sydöst om är möjligen utritad. Näkna gård med sina åkrar finns kvar. Järnvägen har tillkommit samt en banvaktstuga på dess östra sida.

Jordartkartan från år 1878 säger inte så mycket då den inte är speciellt korrekt utritad vid detta område. Svårt att säga om ett svart sträck på landremsan ska symbolisa sågen.

Breviks Ångsåg ska ha legat vid Lilla Brevik intill Svängbågens nordvästra hörn nära Simonstorp i Simonstorps socken. Sågen flyttades år 1903 till Näkna och fick namnet Näkna såg, i folkmun endast Sågen. Det finns en ljudupptagning med Gösta Karlsson född år 1907 där han berättar att han började på Sågen som 11-åring, som spånplockare och tjänade 13 öre timmen. Han berättar även hur arbetsplatsen såg ut, om de olika arbetsuppgifterna samt om de trälådor som gjordes till makaronifabriken i Åby. Sågen lades ned år 1934. Grunderna efter den finns fortfarande kvar (**L2019:7481**).

Sedan är ett ett hopp igen, till år 1949 då den ekonomiska kartan utges. Två ekonomibyggnader finns inom området. Idag är den norra av dem delvis ombyggd till två lägenheter. Detta skedde före år 1980 enligt den ekonomiska kartan från det året. Den andra används fortfarande som ekonomibyggnad. Det finns även ett boningshus. Den äldre ekonomibyggnaden finns också kvar. Området ha inte förändrats sedan 1980.

I förgrunden på båda bilderna är fallet med berg i dagen där sågen från 1697 kan ha legat.

Kanten på den södra sidan av bäcken. Bilden till höger visar den norra sidan. Båda sidorna visar två olika byggnads-faser.

De båda bilderna visar rester efter sågverksamheten.

Övre bilden: huset är delvis uppbyggt av slaggtegel och kan 100-150 år. Mellersta bilden: huset är ett äldre timrat uthus. Nedre bilden: en 1900-tals idustribyggnad av tegel där ena delen är ombyggt till två bostäder.

Område 3 – Sten övre

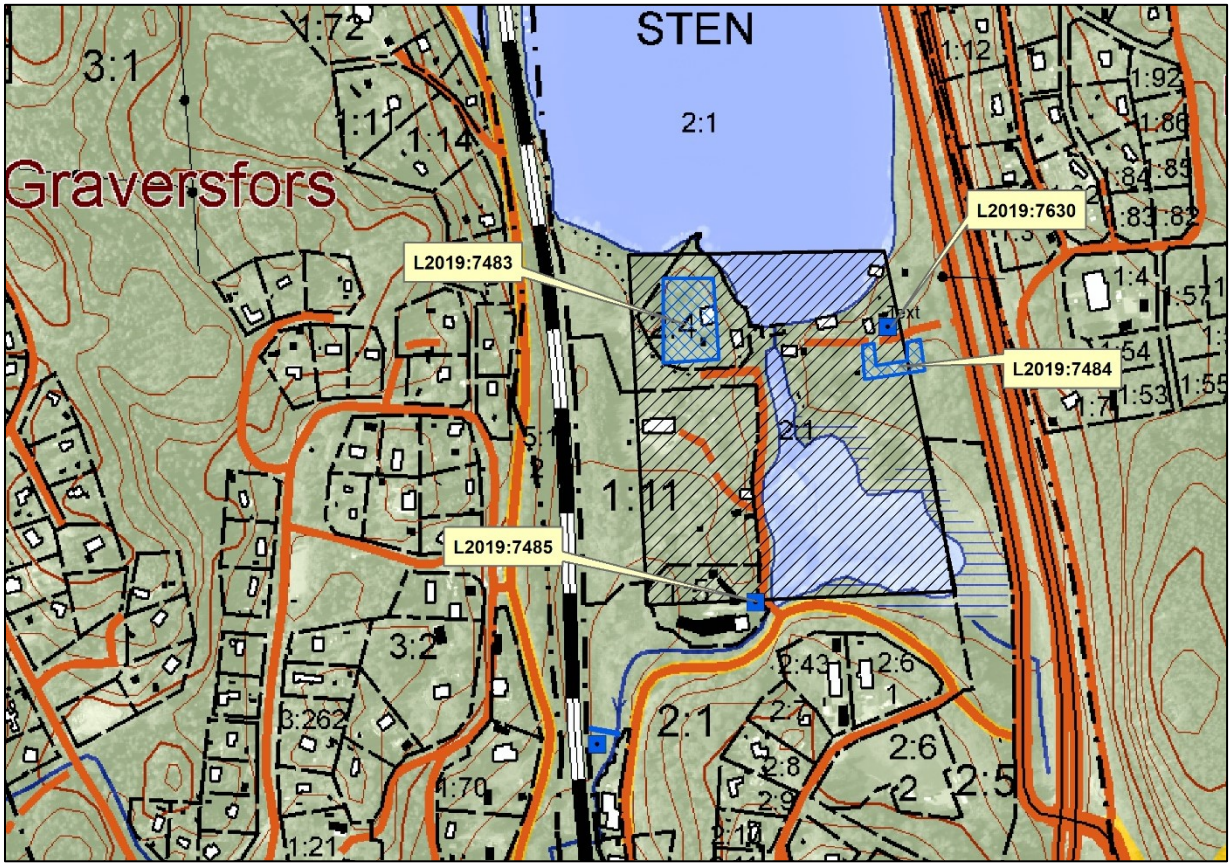

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2019:7483	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	Nedre Näkna / Sten
L2019:7484	Husgrund, historisk	ÖKL	Ladugårdsgrund
L2019:7485	Träindustri	IAB	Såg, uppgift om
L2019:7630	Husgrund, historisk	ÖKL	Ladugårdsgrund

Utredningsområdet ligger vid Näknens utlopp till Pjältån. Här har Nedre Näkna legat som sedermera fick namnet Sten. I början av 1800-talet etablerades Stens bruk/Graversfors bruk cirka 800 meter söderut, vilket har präglat området. Mellan dessa områden har småindustrier kommit och gått. Inom detta område är det främst de byggnader som finns kvar som har betydelse för området. Här finns Stens herrgård, en rödmålad grindstuga till herrgården, en gul trävilla, några faluröda ekonomibyggnader samt en byggnad av slaggtegel. På vindflöjeln står årtalet 1807. Carl Ekman som ägde Finspångs bruk förvärvade bruksrörelsen år 1857 och det är möjligt att husen är från den tiden. Det finns grunder kvar efter ladugårdar. Dammspegeln håller på att växa igen.

Tre byggnadsfaser syns i kallmuren nedströms på båda sidor av utskovet. Materialen är från botten sett, natursten, slaggtegel och betong. Möjligen byggdes kanalen efter år 1857. Förslag på åtgärd enligt Oh190412 Sten övre samrådsunderlag 1.3 bör inte störa områdets kulturhistoriska värde. Däremot borde en broförbindelse finnas kvar så att de båda sidorna har kvar sitt historiska samband samt att möjligheten till promenader kvarstår.

Övre bilden: Vy mot sjön Näknen.
Mellersta bilden: Den stensatta ån nedströms utskovet.
Nedre bilden: Tre byggnadsfaser av kallmuren med huggen natursten i botten, slaggtegel ovanpå samt del med gjuten betong.

Historik
Detta område ligger inom Stens ägor i Kvillinge socken. Namnet Sten saknar äldsta belägg i Ortnamnsarkivet och troligen beror det på att namnet tillkommit i slutet av 1600-talet. En geometrisk karta från år 1697 visar att Sten hette Nedre Näkne men ”*som för tijden kallas Steen*”och bestod av ½ hemman (**L2019:7483**).

Del av en kanot av ek har påträffats intill stranden i sjön Näknen, enligt uppgift nära Sten (ATA dnr 3732/30). Föremålet lär förvaras hos föreningen Gamla Norrköping. Detta visar att det kan finnas fler föremål av trä under vattenytan intill stranden.

Kartan som omnämns ovan, är den äldsta som påträffats över detta område. Den finns på samma uppslag som Djupsund i Simonstorps socken. För att hitta kartan hos Lantmäteriet är det där kartan ska sökas. Näknasjöns utlopp i Pjältån är inte dämt år 1697. Intill väster om låg Nedre Näkne, som även kallades Sten (**L2019:7483**). Vägen från byggnadstomten till landsvägen mellan Åby-Simonstorp är till större del utritad på sjöns vattenyta.

Nedre Näkna även kallad Steen år 1697. Nr 1: hemmanets Bygningstomt. Nr 8: Ett Båtmanstorp (helt borta idag). Nr 11: En Sågquarn. Nr 12: Ödelagd Sågquarn.
På nästa sida: Samma karta med de lämningar som är registrerad i Kulturmiljöregistret markerade. Terrängskuggningskartan ligger sim grund på båda kartbilderna.

På den östra sidan av Pjältån finns en täppa samt Österängen. Den numera till större delen igenväxta dammspegeln benämns som sågkvarnens kärr. Söder därom, vid utredningsområdet i söder, vid dagens bro, finns ytterligare en damm som inte ingår i denna utredning. Där låg en såg (**L2019:7485**) intill åns västra strand. Längre nedströms fanns två sågar till, dessa står som ödelagda. Det nämns även om fiske i sjön Näknen, där det fiskades med notvarp abborre, mört, gädda och ål till husbehov.

Även här är det ett långt hopp till nästa karta som är den häradsekonomiska kartan från år 1868-77. Det är troligt att dagens dammvall fanns vid den tiden, det går att tolka kartan så. Järnvägen går nu väster om Nedre Näkne, som då troligen är en tjänstebostad till Stens herrgård som tillkommit cirka 80 meter sydväst om. Den byggdes år 1875 efter att den gamla herrgården brunnit ned. Båda husen finns kvar. På den östra sidan av Pjältån fanns ekonomibyggnader, där den stora ladugården numera är riven och endast grunden är kvar (**L2019:7484**). Även lagugården norr om vägen är riven (**L2019:7630**). De revs någon gårngvmellan åren 1949 och 1980. Dammvallen som finns strax utanför utredningsområdet i söder fanns också vid denna tid. Dammspegeln mellan dessa två dämmen är stor och tydlig. Inga byggnader med vattenanknuting fanns utmed ån. Däremot låg en kvarn intill järnvägen där det år 1697 fanns en ödelagd såg. Ett dämme fanns strax norr om kvarnen. Kvarnen och dammvallen ligger utanför utredningsområdet.

Jordartskartan från år 1878 visar inget nytt, endast Stens herrgård, dammspegeln och kvarnen.

Laga skiftet utförs år 1912 över alla ägor till Sten ¼ mantal frälse med skattelägenheten Porken, ett torp, Skrieketorp ¼ mantal frälse med skattelägenheten Skrieketorp 11:2 samt 1/8 mantal Granstorp. Denna karta är transporterad och kompletterad efter 1857 års karta, som gjordes i och med att Carl Elman köpte bruket samma år. Tyvärr finns inte 1857 års karta hos Lantmäteriet. Därför går det inte att säga exakt vad som tillkommit. En jämförelse med häradsekonomiska kartan visar att inte så mycket skiljer dessa två kartor åt. Dämmet som ingår i denna del visar att det är en regleringsdamm. Dess funktion har alltid varit att reglera vattenflödet från Näknesjön och nedströms till Graversfors bruk och andra industriella verksamheter utmed Pjältån. Varken kartor eller lämningar påvisa någon aktivitet här. Laga skifteskartan visar att behovet av vattenkraft var stort vid denna brytningstid innan elektriciteten tog över. Det finns flera byggnader med vattenanknutning nedströms, utmed ån som visar detta.

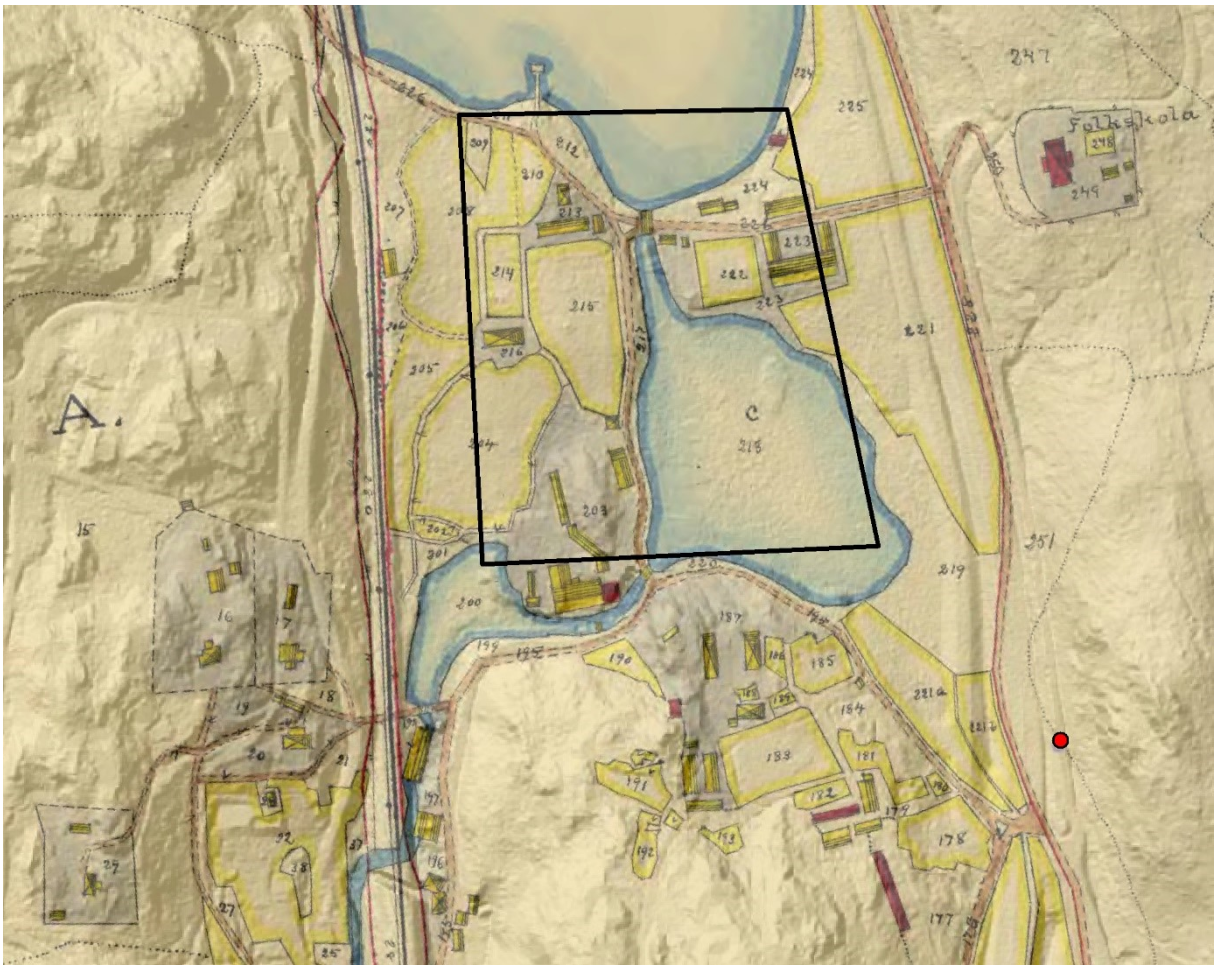

Sten år 1912 med terrängskuggningskarta som bakgrund.

Ekonomiska kartan från år 1949 är nästa karta och den visar att Stens herrgård var ett pensionat vid denna tid. Ekonomibyggnaderna i den nordöstra delen fanns kvar, även så ekonomibyggnaden till gula huset. De revs före år 1980 då de inte är med på nästa ekonomiska karta som utges då. Byggnaden som finns sydväst om det södra dämmet strax utanför utredningsområdet finns med och var då ett sliperi. Där slipades den så kallade Graversforsgraniten, den röda och svarta graniten som kan ses bland annat på Riksdagshuset i Stockholm. Dammspegeln som är mellan de två dammarna tycks även vid denna tid vara relativt igenvuxen.

Bron strax söder om utredningsområdet där sågen L2019:7481 har legat år 1697.
Bilden till höger. Dammen sett från bron mot utredningsområdet och den igenväxta spegeldammen.

Grindstugan med Stensherrgård i bakgruden.

Stens herrgård.

Gula huset samt en vägg får ladugården.

Äldre rödmålat timmerhus.

Byggnad av slaggtegel.

Vindflöjel med årtalet 1803 på toppen av tornet.

Dammen.

Del av husgrund L2019:7484.

Husgrund L2019:7630.

En moring till vänster och en av två pollare till höger. Båda finns strax intill sjön Näknen i områdets norra del. De visar att båtar, möjligen fraktbåtar, har lagt till här.

Dammvallen med sjön Näknen till vänster samt i bakgrunden slaggtegelhuset.

Referenser

Litteratur
Ulfhielm, Anna och Franzén, Britt-Marie. 2014. Människans avtryck i landskapet – resultat från tre säsongers fornminnesinventeringar förstärker bilden av äldre bebyggelse längs samtida vattenleder. Länsstyrelsen i Uppsala län, Länsstyrelsens meddelandeserie 2014:03.

Arkiv
ATA, Kvillinge socken, Näkna, dnr 0730/1934.
ATA, Kvillinge socken, Sten, dnr 2972/30, 3732/30.

Internet december 2019
www.lantmateriet.se
Lantmäteristyrelsens arkiv
Kvillinge (K) och Simonstorps (S) socknar
1697, Näkna (K), geometrisk avmätning, D57-61:1,
1697, Djupsund, geometrisk avmätning, D92-6:1
1912, Sten, laga skifte, D57-84:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv
1697, Näkna, Sten, arealavmätning, 05-KVI-6
1834, Djupsund, rågångsåtgärd, 05-SIM-37
1863, Östra Stambanan, avsöndring, expropriation, ägomätning, 05-JVG-XX-1
1913, Sten, laga skifte, ägoutbyte, 05-KVI-215

Rikets Allmänna Kartverks arkiv
1868–77, Graversfors, häradsekonomiska kartan J112-56-6
1949, Graversfors, ekonomiska kartan J1339G1e49
1949, Luvebo, ekonomiska kartan J1339G2e49
1980, Graversfors, ekonomiska kartan J1339G1e80
1980, Luvebo, ekonomiska kartan J1339G2e80

Institutet för språk och folkminnen: Ortnamnsarkivet, Östergötlands län.

Riksarkivet: Sveriges äldsta storskaliga kartor, C6:2–3.

SGU: Jordartskartan Säfsjö, aa57-karta, år 2878

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens beteckning	431-8203-2019
Beslutsdatum	2019-10-31
Almunga AB dnr	2019-ÖG-1
Uppdragsgivare	Länsstyrelsen i Östergötlands län
Företagare	Norrköpings kommun
Typ av undersökning	Arkeologisk utredning, etapp 1
Undersökningstid	27–28 november 2019
Projektledare Almunga AB	Anna Ulfhielm
Landskap	Östergötland
Län	Östergötlands län
Kommun	Norrköpings kommun
Socken	Kvillinge och Simonstorps socknar
Fastighet	Bl.a. Kvillinge-Sten 1:7
Undersökt yta	Sammanlagt cirka 13,5 hektar
Uppdragsnummer i Fornreg	201901432
Fornlämningsnummer	se tabell 1 sidan 26
Kartblad	Fastighetskartan 651_56_01 och 650_56_11
Höjd över havet	55 – 85 meter
Koordinatsystem	Sweref 99 TM
Inmätningsmetod	GPS
Fynd	Inga fynd påträffades

Bilaga 1

Tabell 1, visar vilka lämningar som har registrerats i Kulturmiljöregistret. Två gamla nummer har. Lämningarna står i nummerordning.

ID I FORNSÖK är det nummer som lämningen/lämningarna har i Kulturmiljöregistret.
LÄMNINGSTYP följer Riksantikvarieämbetes praxis för lämningar.
ANTIKVARISK BEDÖMNING följer Riksantikvarieämbetets rekommendationer för lämningar: Fornlämning, Möjlig fornlämning, ÖKL = övrig kulturhistorisk lämning, IAB = ingen antikvarisk bedömning.

Tabell 1.

ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	BEDÖMNING	KOMMENTAR
L2011:2785	Vägmärke	Fornlämning	Milstolpe
L2011:9710	Vägmärke	Fornlämning	Milstolpe
L2019:7476	Färdväg	Möjlig fornlämning	Väg
L2019:7477	Dammvall	Fornlämning	
L2019:7478	Dammvall	Möjlig fornlämning	
L2019:7479	Träindustri	IAB	Såg
L2019:7480	Fångstanläggning	IAB	Ålkista, uppgift om
L2019:7481	Träindustri	Möjlig fornlämning	Såg
L2019:7482	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	Övre Näkna
L2019:7483	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	Nedre Näkna / Sten
L2019:7484	Husgrund, historisk	ÖKL	Ladugårdsgrund
L2019:7485	Träindustri	IAB	Såg, uppgift om
L2019:7630	Husgrund, historisk	ÖKL	Ladugårdsgrund